

# Sumari

|                                                                |    |
|----------------------------------------------------------------|----|
| I. LA FORMACIÓ D'UN TERME I L'EVOLUCIÓ DE LA FOREST.....       | 23 |
| 1. Boscos, garrigues i erms.....                               | 28 |
| Les estacades.....                                             | 30 |
| El guardabosc.....                                             | 31 |
| 2. De la geografia al paisatge.....                            | 32 |
| La figuera.....                                                | 32 |
| La morera.....                                                 | 34 |
| El garrofer.....                                               | 36 |
| La tala d'arbres i la fi dels boscos.....                      | 38 |
| II. AGRICULTURA: DEL SECÀ AL REGADIU .....                     | 41 |
| 1. La diversitat agrària.....                                  | 42 |
| El blat i l'ordi.....                                          | 42 |
| L'olivera .....                                                | 46 |
| La vinya .....                                                 | 47 |
| 2. Els conreus alternatius o complementaris.....               | 50 |
| Arròs, fesols i cigrons .....                                  | 51 |
| El cànem .....                                                 | 55 |
| El lli .....                                                   | 56 |
| El mill, les guixes, les veces i el panís .....                | 57 |
| 3. Distribució de les terres de conreu .....                   | 58 |
| L'horta i el regadiu: naixement, impuls i desenvolupament..... | 62 |
| El preu de les terres .....                                    | 68 |
| L'arrendament d'horts i trossos de terra .....                 | 72 |
| Llaurar el camp: arades, eines i bestiar de tir.....           | 75 |
| 4. Els adobs.....                                              | 82 |
| Fems .....                                                     | 83 |
| Formiguers.....                                                | 84 |
| Compostatge.....                                               | 85 |

|                                                      |     |
|------------------------------------------------------|-----|
| 5. Fruïta seca i dolça, verdures i hortalisses ..... | 86  |
| 6. Canyes i canyars.....                             | 88  |
| 7. Ametllers i avellaners.....                       | 93  |
| 8. Caràcter, salaris i preus diversos .....          | 95  |
| 9. Vocabulari d'hortolà.....                         | 98  |
| III. L'AIGUA: USOS, REGULACIÓ I CONFLICTE.....       | 101 |
| 1. La captació.....                                  | 102 |
| Construcció de fonts, mines i albellons .....        | 103 |
| Les basses .....                                     | 104 |
| Els recs .....                                       | 106 |
| Donar l'aigua, per l'amor de Déu! .....              | 107 |
| Planificació del sòl .....                           | 108 |
| Torns, tandes, talls, teules... ..                   | 109 |
| 2. Interessos i valors de l'aigua .....              | 111 |
| Les compravendes .....                               | 111 |
| El consum preindustrial.....                         | 112 |
| Construcció de la cisterna .....                     | 113 |
| Regulació jurídica.....                              | 117 |
| 3. Climatologia, dades i referències.....            | 119 |
| Aiguats.....                                         | 120 |
| Neu, gelades i pedregades.....                       | 121 |
| Sequeres .....                                       | 123 |
| Terratrèmols.....                                    | 125 |
| Ventades .....                                       | 125 |
| IV. SOBRE LA RAMADERIA .....                         | 127 |
| 1. La cabanya.....                                   | 128 |
| Bous i vaques.....                                   | 129 |
| Ovelles i marrans.....                               | 129 |
| Cabres i crestons.....                               | 130 |
| Bacons .....                                         | 130 |
| 2. Les pastures.....                                 | 131 |
| Transhumància.....                                   | 132 |
| Les pletes.....                                      | 132 |
| La sal.....                                          | 133 |
| 3. Els pastors i la carnisseria .....                | 136 |
| 4. Conflictes i interessos: la legislació.....       | 139 |

|                                             |     |
|---------------------------------------------|-----|
| V. SOBRE L'APICULTURA .....                 | 141 |
| 1. Cases, ruscós o eixams .....             | 143 |
| VI. SOBRE LA PROTOINDÚSTRIA.....            | 147 |
| 1. Els paraires.....                        | 151 |
| El gremi i les seves funcions.....          | 153 |
| Gent d'ofici: les famílies productores..... | 155 |
| Els obradors .....                          | 158 |
| Els productes químics.....                  | 158 |
| Les activitats insalubres.....              | 159 |
| 2. Els drapers .....                        | 160 |
| 3. Els blanquers.....                       | 161 |
| 4. Els passamaners.....                     | 163 |
| 5. Les sederes .....                        | 163 |
| 6. El comerç.....                           | 167 |
| 7. Els molins .....                         | 169 |
| D'oli .....                                 | 171 |
| Pagament amb espècies: l'oli .....          | 171 |
| Drapers .....                               | 172 |
| 8. Les fassines i l'aiguardent.....         | 173 |
| Boters, mestres d'aixa i calderers.....     | 180 |
| Cups i cubelles.....                        | 182 |
| Els preus del delme .....                   | 183 |
| 9. El sabó i les saboneries.....            | 183 |
| 10. La indústria del fred .....             | 185 |
| La neu i el glaç .....                      | 186 |
| La corba del consum.....                    | 187 |
| Procedència de la neu.....                  | 187 |
| La contractació del servei.....             | 188 |
| Els preus de l'arrendament i la neu .....   | 189 |
| El transport nocturn.....                   | 191 |
| Els establiments expedidors .....           | 191 |
| Vocabulari d'ofici .....                    | 191 |
| Regulació del servei .....                  | 192 |
| 11. Cerers i candelers .....                | 192 |
| 12. La fusta: explotació i comerç.....      | 194 |
| 13. La terrissa.....                        | 196 |

|                                                                 |     |
|-----------------------------------------------------------------|-----|
| VII. ELS MERCATS I LA FIRA .....                                | 199 |
| 1. De mercat a Mercadal .....                                   | 200 |
| 2. Les ordinations .....                                        | 202 |
| 3. La fira de Sant Llorenç.....                                 | 202 |
| La concessió reial.....                                         | 203 |
| El radi d'influència .....                                      | 206 |
| La base del comerç.....                                         | 206 |
| El temps lúdic .....                                            | 208 |
| Regulació i justícia.....                                       | 209 |
| L'advocació patronímica.....                                    | 210 |
| VIII. MONEDA I CRISI ECONÒMICA .....                            | 213 |
| 1. Moneda local: de pellerofes i diners.....                    | 213 |
| Altres peces coetànies.....                                     | 216 |
| Els motlles de la seca .....                                    | 217 |
| Falsificacions: plom per plata .....                            | 217 |
| La tresoreria local.....                                        | 218 |
| Àmbits de circulació .....                                      | 218 |
| Les crisis econòmiques.....                                     | 219 |
| IX. L'ESTRUCTURA URBANA I DEL TERME.....                        | 223 |
| 1. Eixos i cronologia de l'urbanisme.....                       | 225 |
| 2. El clos de la vila: carrers, corralons, places i porxos..... | 230 |
| Murallles.....                                                  | 233 |
| Portals.....                                                    | 236 |
| Portalets .....                                                 | 237 |
| Torres.....                                                     | 237 |
| Corredors.....                                                  | 238 |
| 3. La contribució local a muralles foranes.....                 | 239 |
| 4. El porter reial .....                                        | 240 |
| 5. Edificis singulars .....                                     | 241 |
| 6. El castell .....                                             | 241 |
| 7. Ermita de Sant Joan o casa de Verge Maria .....              | 245 |
| 8. Capella de Verge Maria.....                                  | 247 |
| 9. El convent de Sant Francesc.....                             | 250 |
| La construcció del monestir .....                               | 253 |
| El claustre.....                                                | 254 |
| El campanar .....                                               | 255 |

|                                                  |     |
|--------------------------------------------------|-----|
| Els materials d'obra .....                       | 255 |
| Els constructors.....                            | 256 |
| Finançament i deixes per a l'obra.....           | 258 |
| Descripció de l'interior.....                    | 260 |
| Orgue i capella .....                            | 261 |
| Confraries i organització interna.....           | 262 |
| Pugna de domini entre branques franciscanes..... | 263 |
| La comunitat religiosa .....                     | 264 |
| Guardians, presidents i vicaris.....             | 265 |
| Donats.....                                      | 266 |
| La representació municipal.....                  | 268 |
| Ideologia i pensament polític.....               | 268 |
| El patrimoni del monestir.....                   | 269 |
| Fossars, vasos, tombes, osseres.....             | 270 |
| 10. El poble fora vila .....                     | 271 |
| 11. Els camins.....                              | 271 |
| 12. L'hàbitat dispers: els masos .....           | 275 |
| 13. L'ermita de Sant Antoni.....                 | 276 |
| Materials i constructors .....                   | 277 |
| L'administració del patronat .....               | 278 |
| Descripció de l'edifici .....                    | 278 |
| Ermittans .....                                  | 280 |
| El llatzeret .....                               | 281 |
| La literatura del lloc.....                      | 281 |
| X. L'ADMINISTRACIÓ PÚBLICA.....                  | 283 |
| 1. Els senyors de la vila .....                  | 283 |
| La presa de possessió.....                       | 284 |
| Privilegis i ordinacions.....                    | 287 |
| 2. La Comuna del Camp.....                       | 290 |
| 3. Els arrendaments.....                         | 292 |
| Del comú.....                                    | 293 |
| De l'Església.....                               | 304 |
| 4. La universitat local .....                    | 305 |
| El consell general.....                          | 305 |
| El consell dels cinquanta.....                   | 306 |
| El consell secret o privat.....                  | 307 |
| Elecció dels consellers. Les ternes .....        | 307 |

|                                                 |     |
|-------------------------------------------------|-----|
| Els càrrecs i els oficis del comú.....          | 309 |
| La venda de càrrecs municipals.....             | 317 |
| Els salaris i les remuneracions.....            | 318 |
| La dignitat del representant.....               | 319 |
| L'abillament dels jurats .....                  | 320 |
| Els escons de l'autoritat.....                  | 321 |
| Celebració de sessions o juntes .....           | 322 |
| La bandera del municipi .....                   | 323 |
| El cos de funcionaris .....                     | 323 |
| Conflictes i lluita de poders.....              | 330 |
| La casa de la vila.....                         | 334 |
| El patrimoni municipal .....                    | 335 |
| Enramar.....                                    | 336 |
| El rellotge.....                                | 336 |
| Els arxius.....                                 | 339 |
| XI. LA CONSUETUD, EL DRET I LA JUSTÍCIA.....    | 343 |
| 1. El juí de prohoms.....                       | 344 |
| Els processos judicials .....                   | 345 |
| Les causes .....                                | 346 |
| Dones .....                                     | 348 |
| Bandolerisme .....                              | 349 |
| Altres causes .....                             | 350 |
| Les sentències.....                             | 354 |
| Les presons.....                                | 355 |
| El botxí.....                                   | 357 |
| Les penes menors i capitals.....                | 358 |
| 2. Els tribunals de la Inquisició.....          | 364 |
| Fets i tipologia dels processos .....           | 366 |
| Realitat o imaginació .....                     | 368 |
| Encantar els béns.....                          | 372 |
| 3. La conflictivitat en general de l'època..... | 373 |
| XII. ELS SERVEIS I L'ATENCIÓ PÚBLICA .....      | 377 |
| 1. Oficis i beneficis.....                      | 377 |
| Les pescateries .....                           | 378 |
| La carnisseria.....                             | 380 |
| Els forns .....                                 | 381 |

|                                                        |     |
|--------------------------------------------------------|-----|
| La ferreria.....                                       | 382 |
| XIII. LA SANITAT I LA HIGIENE PÚBLICA .....            | 383 |
| 1. L'Hospital de Verge Maria .....                     | 384 |
| L'assistència religiosa.....                           | 387 |
| Els hospitalers .....                                  | 388 |
| Inventari de béns .....                                | 389 |
| 2. Els professionals de la medicina i la sanitat ..... | 389 |
| Metges .....                                           | 390 |
| Cirurgians i barbers .....                             | 392 |
| Apotecaris i adroguers.....                            | 394 |
| Llevadores .....                                       | 396 |
| Infermers .....                                        | 397 |
| La conducta mèdica.....                                | 398 |
| Manescals.....                                         | 400 |
| XIV. EPIDÈMIES I MALALTIES.....                        | 403 |
| 1. Alerta, hi ha pesta!.....                           | 409 |
| Pesta i morbo.....                                     | 411 |
| Provisió de mercaderies i aliments .....               | 413 |
| Quarantena i vigilància.....                           | 414 |
| Via fora! .....                                        | 416 |
| La casa del morbo i els llatzerets.....                | 417 |
| Al final de la tragèdia .....                          | 417 |
| 2. El còlera.....                                      | 418 |
| 3. Les febres terçanes.....                            | 419 |
| 4. Els vectors mòrbids .....                           | 420 |
| Llavadors, rentadors i safareigs .....                 | 420 |
| Aigua, desguassos i clavegueram.....                   | 421 |
| Altres patologies .....                                | 422 |
| El sagnat.....                                         | 423 |
| La trencadura o l'hèrnia .....                         | 423 |
| Refredats i calors.....                                | 424 |
| XV. PLAGUES I MALURES DEL CAMP .....                   | 427 |
| 1. La llagosta.....                                    | 427 |
| 2. L'eruga.....                                        | 428 |
| 3. Pregàries per pesta i necessitats agràries .....    | 428 |

|                                                                          |     |
|--------------------------------------------------------------------------|-----|
| Cronologia de les pregàries.....                                         | 430 |
| Llocs de pregàries, processons i pelegrinatges.....                      | 431 |
| Els sants votats.....                                                    | 432 |
| El pedró .....                                                           | 433 |
| XVI. LA POBLACIÓ. DADES, NOMS I SENTIMENTS.....                          | 435 |
| 1. Estadístiques i censos .....                                          | 435 |
| Acotacions a les xifres.....                                             | 438 |
| Altres dades relacionades amb la demografia.....                         | 442 |
| 2. Noms i prenomes de la vila (s. XVI) .....                             | 442 |
| 3. Immigració europea, causes i efectes .....                            | 444 |
| 4. Els sentiments i les passions .....                                   | 446 |
| Amor i desamor marital .....                                             | 447 |
| L'estima filial .....                                                    | 449 |
| Preocupació pels avis .....                                              | 450 |
| Del malalt al metge.....                                                 | 450 |
| 5. Un tema de gènere: les dones .....                                    | 451 |
| 6. Pobresa i consciència social.....                                     | 454 |
| El baciner dels pobres .....                                             | 457 |
| 7. El rebost: taula, plat i got.....                                     | 457 |
| 8. Inventari de la llar .....                                            | 461 |
| 9. Pors, temences i realitats.....                                       | 462 |
| Moros a la costa!.....                                                   | 462 |
| Elements defensius .....                                                 | 465 |
| Captius .....                                                            | 466 |
| Armament i defensa.....                                                  | 467 |
| Els turcs .....                                                          | 470 |
| De la violència a la guerra: armes, defensa i atac.....                  | 471 |
| 10. Amos i esclaus.....                                                  | 474 |
| XVII. LA SOCIETAT. DE L'ENSENYAMENT, L'OCI, EL LLEURE I LA CULTURA ..... | 477 |
| 1. Escoles, aules, mestres i alumnes.....                                | 478 |
| Els ensenyants, condicions de contracte .....                            | 479 |
| El salari .....                                                          | 482 |
| Les matèries lectives.....                                               | 484 |
| Xiquets i xiquetes .....                                                 | 485 |
| Els alumnes .....                                                        | 486 |

|                                             |     |
|---------------------------------------------|-----|
| Els edificis escolars.....                  | 486 |
| Els graus.....                              | 488 |
| 2. La taverna i l'altar.....                | 491 |
| 3. El tabac: fumar, ensumar i mastegar..... | 492 |
| 4. Els jocs.....                            | 496 |
| La pilota.....                              | 497 |
| Llicència de jocs .....                     | 498 |
| Cartes, naips i daus.....                   | 498 |
| La loteria.....                             | 499 |
| Bales, pedres i batalles.....               | 500 |
| XVIII. LA CULTURA RELIGIOSA I CÍVICA .....  | 501 |
| 1. El calendari festiu.....                 | 501 |
| Concepció de Maria .....                    | 503 |
| Santa Llúcia .....                          | 504 |
| Nadal.....                                  | 504 |
| Any Nou.....                                | 505 |
| Sant Antoni Abat.....                       | 506 |
| Sant Sebastià .....                         | 506 |
| La Candelera.....                           | 506 |
| Sant Josep .....                            | 507 |
| Dijous gras .....                           | 507 |
| Carnestoltes .....                          | 508 |
| Quaresma .....                              | 509 |
| Setmana Santa.....                          | 509 |
| Sant Marc Evangelista.....                  | 516 |
| Mare de Déu de Montserrat.....              | 516 |
| La Pentecosta .....                         | 516 |
| Sant Isidre.....                            | 517 |
| Sant Miquel de maig.....                    | 517 |
| Els Barris.....                             | 517 |
| El Corpus.....                              | 518 |
| Sant Antoni de Pàdua .....                  | 519 |
| Sant Joan Baptista.....                     | 519 |
| Sant Cristòfol.....                         | 519 |
| Mare de Déu del Carme.....                  | 520 |
| Sant Jaume Apòstol .....                    | 520 |
| Santa Anna.....                             | 522 |

|                                                                |     |
|----------------------------------------------------------------|-----|
| La Transfiguració del Senyor .....                             | 522 |
| Sant Llorenç.....                                              | 522 |
| Assumpció de la Mare de Déu.....                               | 522 |
| Sant Miquel de setembre.....                                   | 523 |
| Mare de Déu del Roser .....                                    | 523 |
| Tots Sants / Ànimes .....                                      | 524 |
| 2. Joglars, músics, ministrils i tabals.....                   | 524 |
| Els diables .....                                              | 527 |
| 3. La roba i el vestit: de cap a peus.....                     | 527 |
| Els usos de la roba personal de difunts i del dol .....        | 529 |
| La vestimenta litúrgica.....                                   | 530 |
| Els teixits, les peces i els colors.....                       | 531 |
| L'aixovar familiar .....                                       | 543 |
| 4. Llengua i dialecte .....                                    | 544 |
| Imposar una llengua tot vulgaritzant l'altra.....              | 546 |
| Vocabulari.....                                                | 550 |
| XIX. Obres i construcció: l'església parroquial .....          | 577 |
| 1. L'església vella .....                                      | 578 |
| Materials de construcció.....                                  | 579 |
| Interior del temple.....                                       | 579 |
| Capelles, altars i advocacions.....                            | 581 |
| El tresor.....                                                 | 584 |
| Deixes i llegats.....                                          | 586 |
| Cantorals i goigs.....                                         | 586 |
| Mestres de cant i organistes.....                              | 587 |
| L'orgue parroquial .....                                       | 587 |
| Bancs i seients.....                                           | 588 |
| El campanar .....                                              | 589 |
| El rellotge.....                                               | 590 |
| El fossar vell.....                                            | 590 |
| Enderrocament de l'edifici.....                                | 591 |
| 2. El concili de Trento (1545-1563) .....                      | 592 |
| 3. La febre de l'obra pública i privada.....                   | 594 |
| 4. La nova església parroquial .....                           | 596 |
| Una primera justificació: l'església ha esdevingut petita..... | 597 |
| Els models d'obra de referència .....                          | 600 |
| Els projectes de l'obra. Les traces .....                      | 602 |

|                                                      |     |
|------------------------------------------------------|-----|
| Tria de la situació.....                             | 603 |
| Consell d'obres. El manador .....                    | 605 |
| La primera pedra .....                               | 607 |
| Capitulacions i fermances.....                       | 607 |
| Evolució de l'obra. Cronologia i fases .....         | 608 |
| El solar .....                                       | 608 |
| La planta .....                                      | 609 |
| Les capelles.....                                    | 609 |
| Connexió d'edificis.....                             | 610 |
| El creuer.....                                       | 611 |
| Arcs, volta, claus i columnes.....                   | 611 |
| Les claus de volta .....                             | 614 |
| La teulada.....                                      | 615 |
| La portalada .....                                   | 615 |
| Les armes .....                                      | 617 |
| El timpà.....                                        | 617 |
| Costos i fonts de finançament .....                  | 618 |
| Les captes.....                                      | 618 |
| A preu fet .....                                     | 619 |
| Els pagaments: diners, espècies i arrendaments ..... | 619 |
| El pagament de particulars.....                      | 622 |
| Constructors i mestres d'obres .....                 | 622 |
| Els obradors .....                                   | 624 |
| La direcció d'obra.....                              | 625 |
| Els materials de construcció .....                   | 625 |
| Canyes .....                                         | 627 |
| Calç .....                                           | 627 |
| Rajoles, cobertores i teules .....                   | 628 |
| Pedreres.....                                        | 629 |
| Alabastre .....                                      | 630 |
| Bastides i eines dels constructors .....             | 630 |
| La benedicció del temple .....                       | 631 |
| Descripció arquitectònica.....                       | 632 |
| La trona .....                                       | 633 |
| El cor .....                                         | 634 |
| La il·luminació interior.....                        | 634 |
| La façana.....                                       | 635 |

|                                                        |     |
|--------------------------------------------------------|-----|
| El cancell.....                                        | 636 |
| 5. El campanar.....                                    | 636 |
| L'obra, pedra per pedra .....                          | 637 |
| Fases de la construcció .....                          | 639 |
| Les campanes de l'església parroquial.....             | 641 |
| La fosa.....                                           | 642 |
| Epigrafia i valors de les campanes .....               | 645 |
| La instal·lació .....                                  | 646 |
| Les campanes de la vila.....                           | 646 |
| Els tocs.....                                          | 648 |
| Reparacions.....                                       | 648 |
| El campaner .....                                      | 650 |
| 6. El rellotge .....                                   | 651 |
| 7. Els atacs iconoclastes .....                        | 653 |
| 8. Descripció ornamental de l'interior del temple..... | 653 |
| El presbiteri.....                                     | 654 |
| La sagristia .....                                     | 658 |
| Capelles, altars i retaules .....                      | 659 |
| Capella Fonda o del Sagrari.....                       | 667 |
| Els antics sagraris.....                               | 672 |
| La llàntia votiva .....                                | 673 |
| 9. Capelles privades.....                              | 674 |
| 10. Capelles d'aplegador .....                         | 675 |
| 11. Obrers, artesans i decoradors del temple .....     | 676 |
| 12. Els patrons parroquials .....                      | 678 |
| Santa Maria.....                                       | 679 |
| Sant Jaume Apòstol .....                               | 679 |
| Santa Anna.....                                        | 680 |
| Sant Sebastià .....                                    | 682 |
| 13. Les advocacions religioses.....                    | 684 |
| Festes votives.....                                    | 685 |
| Les Santes Relíquies.....                              | 685 |
| Santa Llúcia .....                                     | 686 |
| Mare de Déu de Montserrat.....                         | 687 |
| Monument al Sagrat Cor .....                           | 689 |
| 14. Els espais de soterrament .....                    | 689 |
| Fossars improvisats .....                              | 692 |

|                                                      |     |
|------------------------------------------------------|-----|
| El fossar vell.....                                  | 692 |
| El fossar nou.....                                   | 692 |
| Tombes i carneres a l'església.....                  | 693 |
| Com ser soterrat?.....                               | 696 |
| El fosser.....                                       | 696 |
| La manipulació del cadàver.....                      | 696 |
| Vendre's el ruc per al funeral.....                  | 697 |
| A prop dels sants.....                               | 697 |
| Tombes distingides.....                              | 698 |
| Les exploracions per a construir una cripta .....    | 699 |
| El cementiri nou.....                                | 700 |
| XX. LA PARRÒQUIA. ORGANITZACIÓ I ADMINISTRACIÓ ..... | 703 |
| 1. La litúrgia .....                                 | 703 |
| Hores canòniques.....                                | 704 |
| Les processons.....                                  | 704 |
| Processons extraordinàries .....                     | 706 |
| Processons fora vila.....                            | 707 |
| 2. Romiatges i pelegrinatges .....                   | 707 |
| 3. El cant i la música.....                          | 709 |
| Músics, cantors i organistes.....                    | 710 |
| 4. Orgues.....                                       | 711 |
| Qualitat dels instruments .....                      | 714 |
| L'afinador.....                                      | 715 |
| Finançament dels instruments .....                   | 715 |
| Organistes i manxaires.....                          | 716 |
| 5. La música en la litúrgia religiosa.....           | 718 |
| 6. Cors i corals .....                               | 721 |
| 7. La comunitat de preveres.....                     | 722 |
| Càrrecs.....                                         | 723 |
| Ordinacions.....                                     | 724 |
| La comunitat en nombres .....                        | 725 |
| Vestidures dels comunitaris.....                     | 727 |
| Propietats i censos de la comunitat .....            | 727 |
| Conflictes entre abadia i comunitat.....             | 729 |
| 8. Rendes de la sagristia.....                       | 730 |
| 9. Beneficis i beneficiats .....                     | 731 |
| 10. Capellanies .....                                | 733 |

|                                                           |     |
|-----------------------------------------------------------|-----|
| 11. Confraries.....                                       | 734 |
| Conflictes entre confraries i comunitat de preveres ..... | 741 |
| 12. Gremis.....                                           | 742 |
| La vint-i-quatrena .....                                  | 743 |
| 13. Relíquies i expositors.....                           | 744 |
| 14. Salubritat, neteja i higiene en el temple .....       | 746 |
| 15. Associacionisme religiós, segles XVIII-XX.....        | 748 |
| 16. Rectorologi de l'església parroquial.....             | 750 |
| XXI. APÈNDIX DOCUMENTAL .....                             | 755 |
| XXII. LES FONTS DOCUMENTALS .....                         | 791 |
| 1. Arxius i documentació .....                            | 791 |
| 2. Fonts impreses .....                                   | 792 |
| 3. Bibliografia general .....                             | 796 |
| 4. Abreviatures.....                                      | 825 |
| 5. <i>Tabula gratulatoria</i> .....                       | 825 |

## La formació d'un terme i l'evolució de la forest

La configuració geogràfica del Riudoms actual —com la de qualsevol altre poble— és el resultat final de donacions, adquisicions, permutes, vendes, annexions i divisions territorials que es produeixen d'ençà de l'atorgament de la carta de poblament, per a repoblació cristiana, de Ramon Berenguer IV al cavaller Arnau de Palomar en el segle XII, i que evoluciona amb canvis, permutes i moviment constant de mollons fins a arribar a la implementació del règim liberal del segle XIX i l'establiment de les darreres recanes. La primera delimitació territorial coneguda ve assenyalada en la carta de donació de 1150, i la darrera, de 2015, està descrita topogràficament en el *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya*.<sup>1</sup> En l'entremig, caldrà parar atenció per saber sobre la propietat de la terra que ostenten els diversos senyors de la vila, comitents del poder eclesiàstic i reial.

Certament, allò que avui forma la geografia municipal riudomenca no és cap altre fet que el resultat de la fusió d'antics establiments, focs o espais territorials del Camp de Tarragona, amb carta de poblament i entitat jurídica pròpia, malgrat que per raó dels seus processos d'evolució no s'hi

1. Una de les primeres referències a delimitacions territorials de Riudoms que s'ha conservat al·ludeix a la part del terme que l'any 1150 Guerau de Pere havia de rebre en alou, segons un document transcrit per E. Gort: “Ítem, donen en franc alou la terra que està sobre lo dit castell. Termena de sol hixent fins a la cisterna vella, de migdia de dita cisterna va a Pera Roja y va dejús lo Vilar fins a la vall del castell y passa lo torrent fins al casal, antre de ponent puja prop lo torrent y va fins a la Riba Roja y fins a la montanya de tramuntana, termena junt a la rapelt de la montanya y va fins a [...] y passa per los arbres que són aquí y torna a la dita cisterna vella”, GORT, *Riudoms...*, p. 9. Gairebé cap dels topònims que s'esmenten en el document hem pogut relacionar-los amb la toponímia actual. La documentació municipal ens forneix d'altres referències a mollonies, però cap de completa en tot el seu perímetre, AHMR, doc. 84, p. 135 i s.; doc. 110, p. 162 i s.; doc. 125, p. 182 i s.; doc. 136, p. 193 i s.; doc. 146, p. 206 i s.; doc. 157, p. 218, pàssim. La darrera fitació oficial de la vila apareix detallada en el *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (DOG), 6.921, 27-7-2015. El terme de Riudoms disposa avui d'una superfície de 3.239 ha.

arribi a consolidar el privilegi. Exemples d'aquests casos són les terres de Blancafort (segle XII), avui repartides entre Reus i Riudoms; les de Montorols (segle XII), en part apropiades per l'Aleixar, Reus i Riudoms; el Burgar, antic territori, posteriorment segregat entre els termes de la Selva, Reus i Riudoms (segle XIV), i el camp de les Planes del Roquís, que d'ençà del segle XIV es reparteixen els municipis de Reus i Riudoms.

Hi ha altres peces d'annexió o segregació de terres que conflueixen en l'articulació termenal moderna de Riudoms. És el cas de Vilagrassa, de propietat reial, però que l'any 1391 fou donat a l'arquebisbe de Tarragona i aquest, pel que fa a les rendes, el cedí al monestir cartoixà d'Escaladei, al Priorat. Vilagrassa estava situat a la part sud-est del terme, a frec de Cambrils, per on passa el camí cap al port de Salou (1515). Dels trenta-un propietaris que a la primera meitat del segle XVII formaven el lloc, la majoria eren de Reus, que posseïen 126 jornals, i de Riudoms, que en tenien 65.<sup>2</sup> D'ençà de 1842, aquest territori fou gairebé del tot annexat al terme de Cambrils, llevat d'algunes finques que restaren en el de Riudoms, segons confirmen les escriptures notariales. Un altre cas de fusió que cal referenciar és el de les Comes d'Ulldemolins, antic territori del Camp, que d'ençà de finals del segle XV fou adjudicat a Barenys i més tard a Vilafortuny, tot i que en va restar a Riudoms un bocí que n'ha conservat el topònim. En qualsevol d'aquests períodes cronològics, terres i masos de Vilafortuny continuaren ocupats per pagesos riudomencs (1595, 1646).

Quant a l'evolució termenal del poble, tampoc no es poden obviar les quadres del mas de Santa Eulàlia (segle XIII), de Castellnou (segle XIV), de [Sant?] Francesc (segle XV), dels Tascals (segle XV) i d'en Gatell (segle XVIII), i les cavalleries, els quintars i els carrers com a restes o fragments d'antigues dependències o articulacions territorials o administratives.<sup>3</sup> Cal recordar, en

2. MARISTANY, *El terme...*, p. 4-6. El darrer batlle conegut de Vilagrassa va ser Francesc Roca (1723), AHN, Clero. Sig., llig. 13.930.

3. *Carrer, carretatge*: Ficció jurídica, a Catalunya, a partir del segle XIV i més intensament al segle XV, en virtut de la qual viles, llocs i agregats humans podien esdevenir carrers d'una altra població, després de signar uns capítols de veïnatge. *Cavalleria de terra*: Extensió de terra suficient per a deu sesters de blat de sembradura. A l'època medieval era la part donada en feu al cavaller, per mèrit d'armes. *Quadra*: Demarcació especial, a l'edat mitjana, amb grau de llibertat jurisdiccional respecte al terme on és, sigui castell termenat o jurisdicció real. Generalment se centra en una torre o casa forta i es diferencia d'un alou, o terra lliure de prestacions feudals, perquè el senyor de la quadra ha de prestar jurament de no atacar el terme del castell on es troba, tot i quedar exempt dels serveis d'host i cavalcada. *Quintar*:

aquest context, i com a marc general de referència, que entre els segles XII i XIX existí el Territori de Tarragona, formació senyorial propietat de l'arquebisbe, d'unes tres mil hectàrees, sense cap nucli de població constatable, amb afrontacions amb Riudoms per Blancafort i amb terratinents i conradors de la vila. Bona part d'aquesta geografia esmentada fou incorporada a Reus, la Canonja i Vila-seca d'ençà de la nova divisió provincial de 1848.<sup>4</sup>

Una descripció topogràfica dels primers anys del segle XVIII diu, de manera genèrica, que Riudoms “té de llargària 6 quarts, de ampla, una hora, y de rodaria, 3 horas y mitja: afronta a llevant ab Reus, a migdia ab Viñols, a ponent, ab Monbrió, y a tremontana, ab Maspujols: té 250 casas y 1.285 personas”. Més endavant, en el mateix document, s'hi especifica que “su situación es llana, linda por levante con Reus, a mediodía con Vilagrasa, y Viñolas, a Poniente con Monbrió, Botarell, y Tascals, y a Tram[untana] con las Borjas”. En una altra descripció, de la mateixa època, el nombre de cases i d'habitants atorgats a la vila varia considerablement: “Riudoms es lugar, las jurisdicciones son del Arzobispo de Tarragona, tiene 280 casas juntas con 983 habitantes, hay un convento de frailes, su situación es llana; linda por levante con Reus, a mediodía con Vilagrasa y Viñolas, a poniente con Monbrió, Botarell y Tascals, y a tramontana con las Borjas”.<sup>5</sup> L'ambigüitat descriptiva dels documents respon a l'estat embrionari en què aleshores es troba la formació municipal, que roman per prendre forma definitivament, però que ho farà ben aviat, amb el sorgiment del nou estat impulsat per les corts de Cadis.

Estudis de J. Burgueño i M. Gras ens han donat a conèixer un projecte de l'Ajuntament de Reus, de 1813, que pretenia l'annexió o la reunió d'una quinzena de termes i d'una onzena de llocs del seu entorn termenal, entre els quals s'hi trobava Riudoms, però que no anà més enllà dels papers. El darrer intent d'unificació o d'agregació de termes, i, per tant, de moviment d'amollonaments que pot documentar-se, és el produït a la segona meitat del segle XIX, quan, aprofitant la legislació vigent que ho feia possible, els principals contribuents de Riudoms es fixaren en les terres al·luvials de

---

Nom genèric donat a diverses menes de camps de conreu o de pastures, MESTRE, *Diccionari d'història...*, p. 199, 227, 871. En relació amb aquests genèrics aplicats a la vila, PEREA, *Onomàstica...*

4. AMIGÓ, *Comentaris...*, p. 127-140.

5. IGLÉSIES, *Estadístiques de població...*, vol. I, p. 285; vol. II, p. 687; ROVIRA, *Descripció del Corregiment...*, p. 55.

Vinyols i els Arcs i en promogueren la fusió, amb la voluntat d'ampliar l'horta local, sobretot per a l'explotació de verdures i hortalisses, llavors en auge. Un dels personatges rellevants que promovien aquesta iniciativa, tanmateix, no consumada, fou el batlle Marc Massó Tamarit.<sup>6</sup>

En relació amb els processos de modificació de les fites terminals, cal advertir igualment que no sempre es produeixen de manera acordada o pacífica, amb legalitat. La cronologia en reté unes quantes. A mitjan segle XVI, per exemple, Reus i Riudoms acordaven rectificar de mutu acord els límits terminals; contràriament, al segle següent, els mateixos pobles entraven en raons i conflictes per la propietat de Blancafort, ja que els terratinents reusencs se l'anaven apropiant sense cap dret legítim, segons denunciaven els contemporanis.<sup>7</sup>

Finalment, en aquest episodi cal remarcar la preocupació de les universitats locals i dels particulars per l'afitament de llurs termes i finques, acotant i fent conèixer els punts de delimitació o soldadura amb el veïnatge, no tan sols mitjançant l'exhibició d'escriptures notariales, la marca d'arbres i l'esment de corrents d'aigua o qualque element orogràfic, hídric o botànic de referència visible i estable, sinó també mitjançant la col·locació de mollons de pedra on hi figurin gravades les armes de la vila, ben fixats en el terreny per tal que la franja delimitadora fos visualitzada i respectada per tothom. Per tal d'evitar manipulacions o alteracions fraudulentas, ara i adés, esdevé un costum fer revisar l'estat dels amollonaments, sempre amb la presència fedatària de les parts implicades i de testimonis neutrals.

Hi ha força exemples documentals de la vigilància i el control exercits per part de les autoritats i, fins i tot, dels mateixos conveïns (1551, 1574, 1575, 1582), que amb el desplaçament fraudulent de mollons podien veure afectats llurs drets i interessos. D'amollonaments n'hi ha també d'específics sobre la quadra de Blancafort o de les Planes, en la línia divisòria de

6. La referència de Burgueño i Gras al projecte d'annexió terminal de Riudoms a Reus la dec a LLOP, que el cita a *Materials per a un estudi...*, p. 203. Pel que fa a la unió del terme de Vinyols amb el de Riudoms, AHMR, doc. 236, 8-9-1868 i doc. 315, *Projecte d'agregació de Vinyols a Riudoms* (1868), recollit per PEREA a *Onomàstica...*, p. 13.

7. MORERA, *Tarragona cristiana*, vol. IV, p. 128; PEREA, *Onomàstica...*, p. 110. Les picabaralles entre terratinents i riudomencs sovintegen per qualque raó: pel bastiment d'obres públiques, per drets d'herbatge, pastures, aigües, pas, etc. AHMR, doc. 299, a. 1683; doc. 301, 6-12-1703, f. 150.

Reus amb Riudoms<sup>8</sup> o en les fites de Riudoms amb Alforja mitjançant la separació termenal que marca la quadra dels Tascals (1688). També els cartoixans d'Escaladei mostren preocupació per saber fins on arriben llurs propietats, com en el cas de Vilagrassa, oimés per controlar el cobrament de censos, rendes i impostos de la tinença o producció agrícola, vinícola o cerealista<sup>9</sup> —cal recordar que l'any 1510, els monjos blancs de sant Bru cobraven a la vila l'onzena del blat que produïa i que el 1623 usaven l'aigua del Burgar per “regar y rentar sas bugades y altres coses”.<sup>10</sup>

Les universitats locals insisteixen, de manera reiterada, a recordar la inviolabilitat de les marques divisòries i a advertir que ningú gosi tocar-les, posar-ne de fraudulentos o treure'n, o respecte de la conveniència de mollonar de nou, bé perquè s'hagin perdut les referències de límits, bé per ajustar les mesures a la realitat de l'època.<sup>11</sup> Aquesta insistència en els senyals de fitació indica que tant les comunals com les privades eren una

8. AHMR, doc. 845, 15-12-1555; en el doc. 5 hom al·ludeix a fitar amb pedres; doc. 299, 12-6-1689; cal mollonar les finques davant el perill que l'aigua s'endugui les marjades i es perdin les referències topogràfiques de l'indret, doc. 584 (gener 1740); “En lo torrent Fondo terminatum ab oriente cum Pedro Gras, dicto Glaudis, mediant la ratlla del terme de Riudoms”, AHT, Notaria de Riudoms, reg. 5.482, a. 1741, f. 276 r.; també s'esmenta la marca amb fites de pedra gravades amb senyals o armes distintives, “a la part de sol ponent com se pot veure en los senyals y a la part del sol yxent se troba lo primer senyal al cap de la Plaxera de mossèn Pau Clavaguera”, AHMR, doc. 584, 13-3-1744. És també MORERA, *Tarragona...*, vol. IV, p. 128, que fa esment a la rectificació de les fites dels termes de Reus i Riudoms a mitjan segle XVI.

9. AHMR, doc. 301, 12-1-1698. Per un privilegi concedit per Ferran II l'any 1514, sabem que el monestir d'Escaladei cobrava la lleuda a Riudoms i que el 24-V-1628, els monjos feren capbrevar els béns que tenien a la vila, afectant a 22 famílies d'una població que aleshores compta, aproximadament, amb 200 focs, GORT, *Història...*, p. 251 i 314.

10. AMSC, Fons de la Comuna del Camp de Tarragona, XVII MAN CAT, reg. 6, 23-9-1623, f. 267 (a llapis, f. 563).

11. Una primera referència a conflictes termenals per l'edat moderna la facilita BOFARULL, *Anales históricos...*, vol. I, p. 129, que recorda els plets esdevinguts entre la comunitat de preveres de Reus i el gremi de pagesos de Riudoms pels seus predis i drets de pastura, que feia necessària una revisió dels amollonaments. Conflictes sorgits com a conseqüència d'una fitació dubtosa o falsa, a Riudoms també trobem diversos exemples, AHMR, doc. 581, 16-4-1596; “plantatum fitam in dicto termino dicta villa, in partita del Mas den Joncosa”, AHT, Notaria de Riudoms, reg. 5.418, 30-4-1624, f. 70 v.; AHMR, doc. 301, f. 180 r., 8-5-1707. El problema resulta comú a la regió i país, com es pot seguir a través de les ordinacions locals, GUX, *El llibre...*, p. 96. El sorgiment de conflictes a causa de les fites, tant sigui entre particulars com de veïns amb les comunals del municipi, obliga a una estreta vigilància en la col·locació dels pilons de separació, com en el cas de la riera que davalla de la conca hidrogràfica de la Mussara camí de la mar: “la comisión encargada de los terrenos invadidos por la riera de Aleixar, con el fin de que sus marcas sirvan de base al plano que ha de abrazar los terrenos riereños de dicho punto...”, AHMR, llibre d'actes, 28-2-1868.

font recurrent de problemes entre les parts, respecte de les quals calia legislar i exercir-hi vigilància i, en últim terme, acció penal.

## 1. Boscos, garrigues i erms

Entre els segles xvi i xviii s'imposa la pràctica d'eixermar o artigar la boscúria per destinar més sòl a l'explotació agrícola, llavors en clara expansió. Els troncs dels arbres eren venuts a la indústria naval de les drassanes de Barcelona per a la construcció de naus de guerra o comercials, o bé destinats a mobiliari i a l'edificació de naus —jàsseres, bigues, cabirons, suports, trespols, empostissats, puntals, cimbres, grues o bastides. Els freixes de la partida de la Clota, dels quals avui en resten uns pocs exemplars vius, acaben fent el servei militar en esquadres de galeres reials o en vaixells de suport al transport del comerç marítim del Mediterrani.<sup>12</sup> En aquest punt serà bo recordar que d'ençà del desastre de Djerba (1560), Felip II ha empès el projecte constructor d'una flota amb la qual defensar el Mediterrani occidental. Les drassanes de Barcelona, Sicília i Itàlia, encarregades d'executar la comanda, han de proveir-se de fustam dels boscos mediterranis, i d'ací la desforestació consegüent de la costa catalana, com en el cas explícit del Camp de Tarragona, del qual Riudoms és exemple.

Tal com s'explica enjondre, Riudoms documenta l'existència d'arbredes proveïdores de diversos tipus de fusta: flotons d'àlbers, com el de l'Amorós (1620), apareixen destinats a obradors de mestres d'aixa; altres forests tenen explotacions diverses i puntuals, des de la venda de llenya prima

12. AMSC, Fons de la Comuna del Camp de Tarragona, xvii MAN CAT, reg. 6, 18-4-1610, f. 201. MORERA, *Tarragona cristiana*, vol. IV, p. 207. "Al any 1610 uns serradors de tallar fusta y serrar-la per-a les galeres de Sa Magestat lo Rey anàren à Riudoms ab companyia de Batista Corona, y aquest digué als Consellers, que per ordre del Excm. Virrey les viles de la Comuna y Vegueria havien de pagar tot lo demés que costaria lo serrar y portar dites fustes, a més dels 14 d. qu-ell pagaria per home cada dia. Però acudiren à Barcelona à consultar-ho als advocats", PIÉ, *Annals...*, p. 397; FORT, *Notícia...*, 188. Joan Reglà, en la seva *Història de Catalunya*, parla de la desforestació dels boscos catalans per a la construcció de vaixells a les drassanes de Barcelona i, alhora, per eliminar els amagatalls del bandolerisme existent (p. 54). A banda de la construcció de naus de guerra, les drassanes, a final del segle xvii, treballen per la marina mercant, especialment interessada en vaixells de cabotatge i la incursió atlàntica en la carrera colonial de les Índies, MARTÍNEZ SHAW, *Cataluña...*, p. 274. En un marc general, cf. CHAMORRO, *Les Drasanes...*, on veiem la resistència de més de set-cents pagesos del Camp de Tarragona que són obligats al transport de la seva fusta a Barcelona, en una ocupació que podia durar entre deu i quinze dies sense a penes retribució o compensació econòmica (p. 109). Vegeu també GRAU-PUIG, *L'aprofitament del bosc...*

per cremar —carboneres, forns de pa o de calç, molins d'oli, bòbiles o forns teulers, destil·leries o fargues— fins a troncs per a ús industrial de drassanes, boters o fusters —fabricació d'eines, premses de biga, mobles, carretells, botes. D'altra banda, la socioecologia dels boscos ens recorda que són igualment explotats en els seus recursos de fruita fresca o seca —pinyons, plantes, arrels, tubercles, bolets—, d'escorça, de brea o pega, de carbó i d'herbeis i de caça volàtil o de cau. Les poques al·lusions a la caça d'ocells al bosc o erms que hem trobat a Riudoms fan referència al sistema de lloses: “ferrava lloses”, segons consta en documents de 1643. Dels pins també se n'extreia resina, d'ús en diverses preparacions industrials —aïllant, combustible, trementina, vernissos i coles.

La documentació de l'època fa igualment referència a boscatges comunals i de propietat particular, peces de terra amb parts de bosc i arbres fruiters o silves perfectament mesurades, delimitades i avaluades pels agrimensors.

Aquestes referències, que no són aleatòries, aporten coneixement sobre el valor i l'interès que susciten els boscatges i respecte de la seva evolució fins a esdevenir paisatge d'explotació ramadera i agrària.<sup>13</sup>

A banda de les petites clapes de bosc persistents en zones abruptes, marges de cursos fluvials o línies termenals, els llocs on majoritàriament es manté el sòl primari és a la part nord de la vila, la més allunyada del nucli urbà i en terrenys pedregosos o de tapàs. Contràriament, les partides on abunden les zones ermes o esclarissades es troben a la part sud-est del terme, en terrenys al·luvials propers a la zona marítima. Els erms costaners no indiquen, però, abandonament, sinó que responen a la necessitat de fer tales per evitar possibles refugis o amagatalls de pirates del nord d'Àfrica i per la presència en el territori d'una cabanya força important per a l'economia i l'alimentació de l'època, com més endavant es veurà. En aquests erms o bosquíes és on s'establiran, no casualment, les primeres

13. Es venen alzinars de Blancafort i de les Arenes (1567) a mestres de cases per a obra constructora diversa, AHT, Notaria de Riudoms, reg. 5.414, a. 1580; “tros de terra buscatge” al Mas de Gomandí, a tocar de Maspujols, reg. 5.420, a. 1659; “peça de terra buscatge y garroferal”, reg. 5.421, a. 1662, f. 35; “tros de terra buscatge”, al Mas d'en Marquet i a la Marrada, ibídem, f. 109r., 154; “tot aquell Buscatge de tinguda de quatre jornals”, al Puig Pedrós, Reg. 5.423, 2-III-1664; “terra de buscatge de tinguda sis jornals”, al Freixe, ibídem, 14-3-1664, f. 89; també se n'exploten en terres del Bugar, que es posen a la venda per artigar la partida, reg. 5.436, a. 1684; “boscatge amb algunes oliveres”, AHAT, Abadia de Riudoms, MN. 1700-1737, a. 1730.

pletes, apartades o allunyades dels conreus agraris, properes a les pastures comunals muntanyenques i amb fàcil accés a les grans carrerades, lligallos, camins o assegadors de la transhumància.

Entre el bosc i l'agrer hi ha la garriga, el bruguerar i el carrascar, que de manera freqüent les escriptures de finques situen en extrems de les terres agreres, com a línies divisòries entre propietats. La garriga és un terreny amb predomini del garric —arbusc que produeix aglans semblants als dels roures però més aspres—, del qual s'extreu llenya, es fa carbó, es recullen fruits o s'hi fa péixer la cort dels porcs. Aquestes garrigues acostumen a ser parcel·les d'antigues silves, equiparades freqüentment a terrenys estèrils o d'escassa productivitat i que els cadastres avaluen amb percentatge de jornals ínfims, evidència clara de la regressió dels boscatges en favor d'un aprofitament agrícola extensiu d'ençà de mitjan segle XVI.

A mesura que el terme esdevingui artigit —per raó del creixement poblacional i l'evolució del mercat i comerç— i minvin o desapareguin boscatges, arbredes, garrigues o pinars, es farà imprescindible mantenir una determinada forest, àdhuc de no natural o artificial, per tal de contenir l'erosió dels nous camps agrícoles de terres lleugeres, poc compactades a causa del llaurat i la cava. Aquesta prevenció de riscos es farà efectiva mitjançant la construcció d'estacades —alçades vora els corrents aquífers—, la regulació dels usos i l'explotació de l'arbreda de propietat comunal per mitjà d'ordinacions, edictes i advertiments, i, finalment, l'acció punitiva contra infractors.

## LES ESTACADES

Respecte de les estacades —palissades, murs o qualsevol altre tipus de paret defensiva contra l'embat de les aigües de rieres i barrancs— no resulta estrany que en el llenguatge dels segles XVI i XVII siguin també conegudes com a *plantades*, és a dir, plantacions d'arbres en els marges de rieres, barrancs i séquies per tal de fermar el terreny amb el pa d'arrels, actuar de mur de contenció i evitar que les avingudes es neguin i les riuades s'enduguin horts i terres properes al cabal o, fins i tot, puguin esdevenir una amenaça per a la seguretat de la vila, sobretot en la part urbana extramurs, el raval de Sant Francesc, la zona més desprotegida i propera als cabals del rieró de Santa Eulàlia i de la riera de l'Aleixar.

Amb la col·laboració de



FUNDACIÓ PRIVADA  
MÚTUA CATALANA



AJUNTAMENT DE RIUDOMS



© del text: Eugeni Perea Simón, 2025

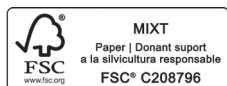
Imatge de la coberta: Il·lustració del llibre de Josep Torres i Rivé (1775). Arxiu del Centre d'Estudis Riudomens "Arnau de Palomar".

© d'aquesta edició: Pagès Editors, S.L., 2025  
C/ Sant Salvador, 8 – 25005 Lleida  
editorial@pageseditors.cat  
www.pageseditors.cat

Primera edició: novembre de 2025  
ISBN: 978-84-1303-679-3  
DL: L 814-2025  
Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S.L  
www.bobala.cat

— imprès a **lleida** —

Paper certificat pel Forest Stewardship Council®



Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només es pot fer amb l'autorització dels seus titulars, llevat de l'excepció prevista per la llei. Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, <www.cedro.org>) si necessiteu fotocopiar, escanejar o fer còpies digitals de fragments d'aquesta obra.